

УДК (342.9-057.36)

**СВІТОВИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Шкуропацький О. І.,

здобувач кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Анотація В статті розглядається можливість використання Україною досвіду держав-членів НАТО в сфері, що стосується адміністративно-правового регулювання соціального захисту військових офіцерів. Досліджуються напрацювання у сфері соціального захисту військовослужбовців збройних сил найбільш розвинених країн, особливості правового регулювання питань соціального захисту військовослужбовців США, Великої Британії, Франції, ФРН та Республіки Польща. Проводиться порівняння правового регулювання деяких напрямів соціального захисту зазначених країн із правовим регулюванням зазначених питань в Україні.

Ключові слова: соціальний захист, міжнародний досвід, адміністративно-правове регулювання, Збройні Сили України, військовослужбовець.

Аннотация В статье рассматривается возможность использования Украиной опыта государств-членов НАТО в сфере, касающейся административно-правового регулирования социальной защиты военных офицеров. Исследуются наработки в сфере социальной защиты военнослужащих вооруженных сил наиболее развитых стран, особенности правового регулирования вопросов социальной защиты военнослужащих США, Великобритании, Франции, ФРГ и Республики Польша. Проводится сравнение правового регулирования некоторых направлений социальной защиты указанных стран с правовым регулированием таких направлений социальной защиты в Украине.

Ключевые слова: социальная защита, международный опыт, административно-правовое регулирование, Вооруженные Силы Украины, военнослужащий.

Annotation The article discusses the possibility of using Ukraine's experience of member States of NATO in the area of administrative-legal regulation of social protection of servicemen. Examines developments in the sphere of social protection of servicemen of the armed forces of most developed countries, the peculiarities of legal regulation of social protection of servicemen of the United States, Britain, France, Germany and Poland. A comparison of the legal regulation of certain areas of social protection of those countries with legal regulation of these issues in Ukraine.

Key words: social protection, international experience, administrative-legal regulation, the Armed forces of Ukraine, servicemen.

В умовах зовнішньої агресії та фактичного ведення військових дій на Сході країни з новою силою постає питання побудови нової армії в Україні, створення дієвої ефективної військової ланки, піднесення значущості військової професії та підкреслення її справжньої важливості та необхідності у сучасних умовах існування. Однією з важливих складових цієї дієвої системи є соціальний захист військовослужбовців, а особливо офіцерів Збройних Сил України.

З самого початку російської агресії досить великим був відсоток прояву державної зради з боку військовослужбовців, співробітників силових структур. Такі дії з боку силовиків пояснювалися ілюзією вагомості соціального захисту в російських збройних силах. Зазначена ілюзія досить довгий час створювалась службовцями частин російської армії, які були розташовані в Криму, шляхом проведення деморалізаційних дій у відношенні українських військовослужбовців. Внаслідок цього, зрадники розраховували на отримання більшого соціального пакету за свою службу від російської влади.

Задля унеможливлення повторення такої ситуації, українській державі доцільно розглянути та дослідити досвід зарубіжних країн з розвиненими

збройними силами та соціальним захистом службовців у таких структурах з метою врахування іноземного досвіду та напрацювання власних ідей та напрямів для реформування як самих ЗСУ так і системи забезпечення військовослужбовців.

Станом на сьогодні Україною отримано статус стратегічного партнера НАТО та спрямовано курс розвитку на європейсько-американський досвід, у тому числі у військовій сфері, тому дослідження досвіду побудови системи соціального захисту військових у країнах Альянсу має надзвичайне значення для побудови дієвої системи такого захисту в Україні, порівняння та визначення позитивного та негативного в системі соціального захисту військовослужбовців зазначених країн, а також порядку адміністративної взаємодії військових та держави в межах здійснення офіцерами права на соціальне забезпечення.

У західних країнах досить широко розвинуто та нормативно закріплено на різних нормативних рівнях розгалужену систему забезпечення захисту прав та свобод військових у соціальній сфері. Зазначену систему складає низка законодавчо встановлених та забезпечених механізмів та інститутів, які ефективно взаємодіють між собою та сприяють забезпеченню соціального благополуччя військового офіцера. Зазначена система впливає однаково як на

військовослужбовця, права якого підлягають захисту, так і на органи військового управління, які відповідають за дотримання, забезпечення та захист таких прав військовослужбовця. Побудована ефективна взаємодія в межах зазначеної системи обох видів суб'єктів з відповідним співвідношенням кореспондуючих прав та обов'язків виступає певним чином як юридичні гарантії захисту соціальних прав офіцерів Збройних Сил.

Соціальне забезпечення військовослужбовців **Збройних Сил США** займає неабияке місце в системі організації дієвої та ефективної структури та функціональності Збройних Сил США. Слід зазначити, що американці досить вагомо увагу приділяють забезпеченню військових, які користуються великою повагою. Тому американська система соціального захисту військових та ветеранів є досить налагодженою та ефективною.

Система пенсійного забезпечення військовослужбовців США складається з цілого комплексу різного роду пенсій. Вона включає власне військову пенсію, а також пенсію за програмою федерального соціального страхування і особисті відрахування військовослужбовців на персоналізовані пенсійні рахунки. Таким чином, колишні військовослужбовці завдяки такій схемі, на сьогодні є найбільш соціально захищеною професійною ланкою в системі соціального захисту населення США.

Виплати військовим пенсіонерам здійснюються із коштів пенсійного фонду через лічильно-фінансове управління Міністерства Оборони США. Пенсії виплачуються за місцем проживання військового. Існує три можливих плани, за одним з яких виконуються виплати в залежності від періоду, коли особа вступила на військову службу: Final Pay для тих, що поступили на військову службу до 8 вересня 1980 року, High-3 – для тих, що підписали контракт в період з 9 вересня 1980-го по 1 серпня 1986-го, CSB / REDUX – для тих, що поступили на військову службу після 1 серпня 1986 року.

Крім того, як вже зазначалось, за американськими громадянами, звільненими з дійсної військової служби, залишається право на отримання пенсії за програмою федерального пенсійного страхування за накопичувальною схемою «План накопичувальних заощаджень» (Thrift Savings Plan). Тобто окрім власне військової пенсії, звільнений з військової служби військовослужбовець має право також на отримання загальної пенсії, вже не як військовослужбовець, а як громадянин США.

До того ж, військовослужбовці, як і інші громадяни США, також не позбавлені права відкривати особисті пенсійні рахунки (Individual Retirement Account) в банках, страхових компаніях, пайових інвестиційних фондах та інших фінансових установах або брокерських фірмах, що працюють на американському ринку. При цьому кошти, які перераховуються на пенсійний рахунок колишнього військового, не підлягають оподаткуванню.

Особливу увагу викликає забезпечення Американською державою військовослужбовців, що звільнилися з військової служби. Військовослужбовець, що звільнюється або має звільнитися з військової служби має право на професійну перепідготовку. Окрім перепідготовки в

США також діє перехідна програма допомоги, яка покликана сприяти подальшому влаштуванню звільненого військовослужбовця у суспільстві, пошуку роботи, та надає інші пов'язані із цим послуги. Зазначена програма може бути реалізована не пізніше ніж через 10 років після звільнення.

Отже, американський військовий, що звільнився зі Збройних Сил США має право на отримання від одного до трьох видів пенсійного забезпечення, отримати перекваліфікацію, допомогу й сприяння у працевлаштуванні, тобто стати повноцінним членом суспільства, не потрапляючи ані до числа безробітних, що утримаються державою, а ні до числа малозабезпечених, які також утримуються державою. На відміну від американського військовослужбовця, українські військові у разі звільнення у запас отримують право лише на один вид пенсії за вибором (у випадку якщо виникає право на декілька видів пенсійного забезпечення). До того ж таке право виникає лише після вислуги військовослужбовцем не менше 20 років. Що стосується перекваліфікації та допомоги у працевлаштуванні, то зазначені питання взагалі не регулюються та навіть не задекларовані в українському законодавстві. Внаслідок чого, особи, які проходили службу в Збройних Силах України, добросовісно та сумлінно несли службу власній державі протягом 20 та більше років, права яких було обмежено через особливості військової служби, які виконували завдання пов'язані із ризиком для життя та здоров'я, та зазнавали певних обмежень заради безпеки української держави, фактично після звільнення з військової служби потрапляють до категорії безробітних, а іноді ще й малозабезпечених осіб.

Права військових США захищаються Єдиним кодексом військової юстиції. Крім судового захисту в США діє військово-юридична служба Збройних Сил, яка являє собою складну систему взаємозалежних посадових осіб і органів військової юстиції, призначену для рішення задач з правового забезпечення діяльності командирів усіх ступенів, штабів, служб і інших зацікавлених осіб відповідно до вимог військового законодавства, внутрішнього законодавства США, норм міжнародного права. Військово-юридична служба дозволяє забезпечити надійний правовий захист військовослужбовців, цивільних службовців у Збройних Силах і членів їхніх родин. Особливу цікавість викликає офіційна посада юридичного радника в штабі (юрисконсульт), що не залежить від командира. Це юрист, компетентний у різних галузях права (від військового до міжнародного), здатний оцінити правові наслідки будь-яких дій командира і дати їм юридичне тлумачення.

Важливе місце серед механізмів захисту конституційних прав займають механізми й інститути, зв'язані з діяльністю парламенту. Відповідно до положень Конституції США, за Конгресом закріплюється право визначати розміри Збройних Сил, обсяг фінансування військової діяльності. Конгрес США має можливість контролювати питання соціального захисту військовослужбовців через участь у бюджетному процесі шляхом визначення розмірів фінансових

коштів, виділень з бюджету для рішення зазначених питань проводити періодичну «ревізію» системи виплат військовослужбовцем для того, щоб погоджувати порядок і умови добровільного наймання на військову службу з рівнем життя в країні.

Великобританія має один з найвищих рівней соціального захисту військовослужбовців, а особливо офіцерського складу. У 2011 році уряд Великобританії ухвалив новий програмний документ «The Armed Forces Covenant». Він висвітлює у загальних рисах основні підходи до взаємних зобов'язань військовослужбовців та цивільного населення. Вони, зокрема, стосуються термінів та умов служби, охорони здоров'я, освіти, проживання, прибутків і податків, підтримки після звільнення тощо [1, с. 6-7].

Керівництво Королівства постійно докладає зусиль для підвищення популярності та престижу служби у Збройних силах, спрямовуючи неабиякі засоби та кошти на грошове утримання (в тому числі різного роду компенсацій, допомог, заохочень, звільнення від податків, тощо), пенсійне забезпечення з метою залучити на службу добровольців-контрактників. Грошове забезпечення визначається в залежності від військового звання та вислуги років, яка для осіб у військовому званні «майор»-«полковник» складає 8 років, для капітанів – 6, для лейтенантів – 4 роки, для штабс-сержантів – ворент-офіцерів – 18 років.

Грошове забезпечення включає в себе декілька складових: оклад, різноманітні надбавки, в залежності від особливостей проходження служби, роду військ, та особистих якостей та обставин офіцера (за проходження служби на заморських територіях, у Північній Ірландії, надбавка за перебування у морі, за знання іноземних мов, на комунальні послуги та оплату гаражу, тощо) [2].

Пенсійне забезпечення військових, що звільнилися зі служби у Збройних силах, визначається твердою грошовою сумою із урахуванням вислуги років (мінімум від 16-22 років та вище). Особи, які під час військової служби отримали поранення, або іншим чином втратили працездатність, передбачені додаткові надбавки в залежності від ступня втрати працездатності.

Міністерство оборони Великобританії досить важливу увагу приділяє забезпеченню військових житлом. Під час проходження служби, більша частина військовослужбовців не має власного житла. Неодружені військовослужбовці проживають у казармах, сімейним надається службове житло з житлового фонду, який постійно збільшується та поповнюється, а після звільнення зі служби зазначене житло може бути куплене військовим на пільгових умовах, або якщо військовий візьме житло в іпотеку, держава оплачує до 30 відсотків за кредитом.

Після звільнення з військової служби, особа та її сім'я мають право на безкоштовне медичне обслуговування, безоплатне забезпечення в деяких випадках медикаментами та санаторно-курортне лікування (у разі інвалідності, тощо).

Проте, на відміну від США, Міністерство оборони Великобританії немає підрозділів, які займаються професійною перепідготовкою

військовослужбовців, звільнених у запас чи відставку. Для цього запроваджена Державна система перепідготовки кадрів, що входить до складу Міністерства освіти. Також величезну роль у цьому та інших питань забезпечення військовослужбовців відіграють громадські організації [3, с. 207].

У **Франції** до 1972 року не було жодних загальних військових правил. Правове регулювання військового сектору було розрізненим та включало безліч правових документів, що стосуються окремих категорій військовослужбовців або окремих галузей військової служби. Першим кодифікованим актом були військові правила, що були встановлені Законом № 72-662 від 13 липня 1972 року. Пізніше ці правила були замінені Законом № 2005-270 від 24 березня 2005 року. Станом на сьогодні загальні правила Збройних сил кодифіковані у Книзі 1 частині 4 Кодексу оборони Франції.

Як і в інших розвинених країнах, у Франції належний рівень соціального захисту офіцерського складу також вважається важливим стимулюючим фактором успішної служби та подальшої реабілітації військових, особливо тих, що беруть участь у військових операціях. Тому французька держава активно сприяє підтриманню та розвитку соціального захисту офіцерського складу Збройних сил Франції. Підвищений рівень заробітної плати, надбавки за особливі умови служби, призначені для компенсації ризиків, переміщення та тривале перебування закордоном; сприяння у купівлі або оренді житла; допомога членам сімей у працевлаштуванні, допомога у реабілітації після звільнення зі служби, тощо.

Так, відповідно до статті L 4123-1 кодексу оборони Франції, військові мають право на винагороду, включаючи оклад, розмір якого встановлюється на підставі класу, рівня та кваліфікації або винагород, а також завдань, на здійснення яких особа була призначена. До цієї суми можуть також додаватися допомоги та доплати на житло, а також у випадку необхідності надбавки на іждивенців. Також має місце компенсація військових витрат із урахуванням перешкод на шляху здійснення ними службових функцій, ризиків, місця виконання завдань [4, стаття L4123-1].

Особи, які покидають військову службу, в тому числі не за власним бажанням, мають право на заміну доходів у вигляді допомоги з безробіття, що надаються у відповідності з умовами трудового кодексу [4, Стаття L4123-7]. До того ж, якщо особа не досягла віку, з якого виникає право на пенсію, таким колишнім військовослужбовцям гарантується можливість безперешкодного зарахування у резерв посад цивільної служби в публічно-правових установах та організаціях. До того ж гарантується можливість отримання професійної підготовки у спеціальних центрах.

Французький офіцер може бути звільнений у запас (піти у відставку) за віком, за вислугою років, за особистим проханням при наявності права на пенсію, за станом здоров'я, у зв'язку із безперспективністю, а також у зв'язку із відмовою в продовженні контракту з ініціативи армії; втратою рангу після судимості а також у зв'язку із скоєнням дисциплінарного проступку.

Для військовослужбовців у Франції існує два види пенсій: пенсія за вислугу років та за інвалідністю. Для членів родини військовослужбовця існує пенсія у зв'язку із втратою годувальника. Мінімальна вислуга років, яка необхідна для отримання пенсії за вислугу років становить 15 років.

Французька держава має досить жорсткі вимоги щодо розмірів пенсії, у зв'язку з чим пенсія у французького військового не може бути скорочена до розміру трудової пенсії за віком, або інших пенсій, що сплачуються громадянам на загальних засадах [5]. Отже сама суть військової пенсії передбачає її підвищений рівень порівняно із пенсією, що сплачується на загальних засадах.

Процес адаптації звільнених військових передбачений та фінансується та контролюється Міністерством оборони Франції. Гарантії адаптації поширюються на всі категорії військовослужбовців не залежно від вислуги років.

Федеративна Республіка Німеччина у своєму Основному законі присвятила правому становищу військових бундесверу більше 20 статей, крім того існує досить багато інших нормативних документів, що регулюють соціальне становище, забезпечення та захист військовослужбовців Німеччини. Документом, що забезпечує правові гарантії статусу військовослужбовців ФРН, є Закон про правове положення військовослужбовців (у редакції 1975 р.). Цей нормативний акт визнає за військовослужбовцями право звертатися зі скаргами у вищі інстанції.

Військовослужбовці ФРН наділені правом конституційної скарги. Право такого оскарження було введено у ФРН у 1969 р. Позов може бути поданий проти будь-якого акту законодавчої, виконавчої чи судової влади, якщо він, на думку позивача, порушує його конституційні права [6, с. 9-10].

Вирішення соціальних питань та соціального захисту відноситься до безпосередньої компетенції федерального Міністерства оборони, яке у своєму складі має спеціальні відділи, що наряду з фінансовими, правовими та бюджетними підрозділами виконують функцію соціального та правового захисту військових. На місцях, у гарнізонах виконання зазначеної функції покладено на адміністративно-господарські управління гарнізонів.

Федеральний парламент приймає участь у вирішенні питання соціального захисту військовослужбовців бундесверу через спеціальні комісії, які контролюють зазначені питання [3, с. 208].

Досить важливою є конституційне закріплення гарантії свободи об'єднання військовослужбовців у професійні спілки. Так, на думку німецьких фахівців, це пов'язано з необхідністю вирішення конфліктної ситуації між командуванням і військовослужбовцями, захищати їхній статус, гарантувати конституційні права і свободи [6, с. 5-6].

Покажемо для ФРН також є інститут довіреної особи, яка являє собою інститут виборних представників інтересів військовослужбовців певного підрозділу. На довірених осіб покладається функція посередництва та співробітництва з командуванням з

метою відстоювання, врахування та забезпечення інтересів, прав та свобод військовослужбовців відповідного підрозділу, який представляє така особа. Довіреною особою відповідно до законодавства надається право особистого звернення до міністра оборони і начальника генерального штабу з питань порушення прав офіцерів і солдат.

Задля забезпечення належного морально-психологічного стану по всій території Німеччини діють спеціальні центри надання допомоги (Familienbetreuungszentrum). З 2004 року в Збройних Силах ФРН діє Психосоціальна мережа (Psychosozialen Netzwerkes). Тут працюють представники медико-санітарної, психологічної, соціальної служб, а також євангельської та католицької військово-релігійної служби Бундесверу. Окрім підтримки у вигляді консультацій, військовослужбовці та члени їхніх родин можуть отримати тут практичну фахову допомогу психіатрів і лікарів-психотерапевтів [1].

Матеріальне забезпечення військовослужбовців, військових пенсіонерів та членів їх сімей офіційно розглядається як найважливіша складова їх соціального захисту. Систему грошового утримання окрім основного окладу для всіх категорій військовослужбовців також складають різного роду надбавки, в тому числі оплата житла для військовослужбовців бундесверу за рахунок коштів федерального бюджету. Військовослужбовці та члени їх сімей також мають право на безкоштовне медичне обслуговування. Кадровим офіцерам надається можливість безкоштовно отримати цивільну спеціальність в одному з університетів бундесверу (у Гамбурзі або Мюнхені, тривалістю 3-4 роки) за рахунок Міністерства оборони.

Найближча до України, як територіально з заходу, так і історично, культурно та морально сусідня Республіка Польща пройшла також важкий та довгий шлях у реформуванні власних Збройних Сил. Проте станом на сьогодні досвід Польщі ми сміливо можемо розглядати як приклад успішного розвитку Збройних Сил та належного рівня й механізму соціального захисту військовослужбовців.

Основу нормативно-правової бази, яка регламентує соціальний захист інвалідів та членів їх родин складає закон від 29 травня 1974 року «Про забезпечення військових і воєнних інвалідів та членів їх родин» зі змінами та доповненнями. Зазначеним законом визначається розмір, порядок нарахування та отримання допомоги, а також отримання пільг військовослужбовцями, які отримали інвалідність під час проходження військової служби а також членами родин інвалідів та військовослужбовців, які загинули чи пропали безвісти під час участі у військових операціях.

Як і будь-яка країна-член НАТО, Польща приділяє соціальному захисту військовослужбовців неабияку увагу. Польські військові наділені правом на отримання дорадчих послуг при вислугі не менше 3 років, на перекваліфікацію, посередництво й підтримку при виборі праці за 2 роки до звільнення, якщо перебувають на службі не менш 4 років. Особам які служать 9 і більше років також надається можливість проходження практики за новим фахом терміном до 6 місяців перед звільненням. Фінансові

витрати з компенсації за навчання та перекваліфікацію покладені на державу, яка також оплачує пов'язані з навчанням переїзди, проживання та виробничу практику військового.

19 серпня 2011 року парламентом Польщі було ухвалено закон «Про ветеранів, які брали участь у діях за межами країни». Зазначеним законом визначається статус ветерана, яким відповідно до закону є особа, яка брала участь, на підставі відрядження, у діях за межами країни, в межах миротворчої або стабілізаційної місії, поліційного контингенту, контингенту Прикордонної служби, завдань охорони Бюро охорони уряду або забезпечення безпеки країни, безперервно на період відрядження, однак не менше ніж 60 днів; групи порятунку Державної пожежної служби, на термін не менше ніж 60 днів [1]. Для зазначеного кола осіб запроваджена розгалужена система соціального захисту: право на надання позачергової безкоштовної психологічної допомоги собі та членам родин, безоплатне отримання необхідних ліків, дофінансування вартості медичних виробів, ціна яких перевищує встановлений ліміт, компенсацію вартості наданих медичних та інших послуг, знижку на користування міським транспортом та знижку на проїзд у загальнодержавному пасажирському авто- та залізничному транспорті, а також право на здобуття освіти (I або II кваліфікаційного рівнів, отримання диплому магістра або на післядипломну освіту) за рахунок державного фінансування.

Повноваження з вирішення питань соціального захисту та соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених з польської армії покладено на Департамент соціальних справ Міністерства національної оборони. Йому підпорядковується Відділ реконверсії кадрів, який займається загальним плануванням процесу адаптації військових та Центральна група професійної адаптації у м. Варшава, та регіональні в містах Люблін, Щецин, Бидгош, Гдиня, Краків, Ольштин, Вроцлав.

Задля вдалого реформування системи соціального захисту офіцерського складу Збройних Сил України, нашій державі необхідно активно використовувати досвід країн західної Європи та США, звертаючи увагу на особливості побудови як, управлінської, соціально-економічної складової цієї системи так і ідейно-емоційної, а також урахувати особливості

українського суспільства.

Слід підкреслити, що є неприпустимим сліпе копіювання досвіду без урахування особливостей (територіальних, економічних, культурних, ментальних тощо) української армії та українського суспільства в цілому. Застосування успішного досвіду розвинених країн має відбуватися зважено та ґрунтуватися на глибоких правових та історичних дослідженнях, а також відповідати українським реаліям та можливостям й вимогам сьогодення. Тобто застосування такого досвіду має бути симбіозом наукових досліджень, покладених на реальну ситуацію в Україні із урахуванням потреб, ментальності військовослужбовців, доцільності та економічної обґрунтованості та спроможності реалізувати зазначені реформи.

Особливий акцент слід зробити на налагодження механізму взаємодії суб'єктів процесу соціального захисту та ефективного втілення ними своїх прав та кореспондуючих їм обов'язків відповідних суб'єктів із належним рівнем контролю, як державного так і громадського. Слід наблизити особу офіцерського складу Збройних Сил України до рівня звичайного громадянина у правах та свободах, які необґрунтовано звужені за старим досвідом побудови такої системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Обличчям до військових / С. Басараб // Військо України. – 2014. – № 12. – С. 6-11.
2. Нестерович Е. Воинский долг и материальные стимулы. Привилегии военнослужащих: у них и у нас / Е. нестерович // Военно-промышленный курьер. – 12.11.2008. – №44(260).
3. Тютюнов Н. В. Зарубежный опыт пенсионного обеспечения военнослужащих / Бизнес в законе. – 2012. – № 2. – С. 207-212
4. Code de la defense (Dernière modification: 1 septembre 2016): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?jsessionid=B6BF770AB2173F74B4B865530E59CED3.tpdila11v_2?cidTexte=LEGITEXT000006071307&dateTexte=20120725
5. French White Paper of defense and national security (Press kit version). – New York, 2008.
6. Дацюк І. П. Порівняльний аналіз механізмів соціально-правового захисту військовослужбовців у розвинутих країнах світу / І. П. Дацюк. // Державне будівництво. – 2007. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_48